

فقه و مصلحت

ابوالقاسم علیدوست

www.ketab.ir

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ.^۱
آنچه از دین به نوح توصیه کرده بود برای شما مقرر کرد؛ و آنچه را به تو
وحی کردیم و به ابراهیم و موسی و عیسی توصیه کردیم این بود^۲ که
دین را بپا دارید و در آن اختلاف نوزید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ.^۳
ای کسانی که ایمان آورده‌اید! دعوت خدا و پیامبر را اجابت کنید،
هنگامی که شما را به چیزی می‌خواند که شما را حیات می‌بخشد.

امام علی علیه السلام:

الشريعة صلاح البرية.^۴

شریعت و دین صلاح خلائق است (و بدون شریعت فاسد خواهند شد).

۱. شوری، آیه ۱۳.

۲. ترجمه فوق بر این اساس است که «ان اقيموا الدين» خبر «الذي اوحينا» است؛ واضح است که
بر فرض عطف «الذي اوحينا» بر «ما وصي» و تفسیر بودن «ان اقيموا الدين» از ماقبل، ترجمه
آیه غیر از این است.

۳. انفال، آیه ۲۴.

۴. غررالحکم، ص ۶۹۸.

کتاب سال جمهوری اسلامی ایران-۱۳۸۹

فقه و مصلحت

ابوالقاسم علیدوست

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ یازدهم: ۱۴۰۱

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

شمارگان چاپ اول تا نهم: ۶۸۰۰ نسخه

جاب و صحافی: آرزوی دیدار

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

عنوان و نام پدیدآور: فقه و مصلحت/ ابوالقاسم علیدوست.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری: ۸۹۲ ص.

ISBN:978-964-2982-84-4

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه ص ۸۰۵ - ۸۴۰ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: مصلحت (اصول فقه) موضوع: فقه-- فلسفه

شناسه افزودن: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۸ ۷۸۷/ع۸۱۶۱/۷ BP

رده‌بندی دیوبی: ۲۹۷/۳۱

شماره کتابشناسی ملی: ۱۷۵۳۱۲۴

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

تهران: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۲۴۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷۰

همه حقوق محفوظ است

فهرست اجمالی

مقدمه	۲۷
بخش اول: مفهوم شناسی و مبانی	۶۱
فصل اول: مفاهیم تحقیقی	۶۳
مبحث اول: شریعت، فقه و اجتهاد	۶۴
مبحث دوم: مقاصد شریعت، علل الشرائع و حکم	۶۹
مبحث سوم: مصلحت، منفعت، عدالت و مصالح مرتبطه	۸۲
مبحث چهارم: سهله و سميحه، عسر و حرج، ضرر، اضطرار، ضرورت، حفظ و	
اخلال نظام	۱۰۵
مبحث پنجم: استصلاح، استحسان، قیاس، سد ذرائع و فتح ذرائع	۱۲۸
فصل دوم: مبانی	۱۴۷
مبحث اول: تبعیت احکام شرع از مصالح و مفسد موجود در متعلق و امکان	
فهم آن	۱۴۷
مبحث دوم: گستره شریعت، اجتهاد و فقه	۱۹۵
نتایج بخش اول	۲۴۵
بخش دوم: جایگاه مصلحت در کشف حکم و اجرای احکام مکشوف،	
شیوه و نهاد کشف	۳۱۷
فصل اول: جایگاه مصلحت در کشف حکم از منظر مذاهب فقهی ...	۳۲۱

- مبحث اول: موقعیت سندی مصلحت در مذاهب فقهی سنیان..... ۳۲۳
- مبحث دوم: موقعیت سندی مصلحت در فقه امامیه..... ۳۳۶
- فصل دوم: جایگاه مصلحت در تطبیق و اجرای احکام شرعی و فقهی**
- مکشوف، شیوه و نهاد کشف..... ۳۹۷**
- مبحث اول: حضور مصلحت در تطبیق و اجرای احکام مکشوف..... ۴۰۰
- مبحث دوم: معیارها و مبانی کشف مصالح مورد نظر شارع، ترتیب مصالح و نهادهای تشخیص آن..... ۴۵۴
- نتایج بخش دوم..... ۵۸۱**
- بخش سوم: پرسش‌ها، شبهه‌ها و آسیب‌ها..... ۶۱۱**
- فصل اول: پرسش‌ها و شبهه‌ها..... ۶۱۵**
- مبحث اول: کساکش مصلحت با شریعت و قانون؛ مصلحت و حیل (تدابیر) شرعی؛ مصلحت و احکام شکلی منسوب به شریعت و موجود در فقه..... ۶۱۵
- مبحث دوم: چیستی، بنیان، گستره و نقض حکم حکومتی؟..... ۶۶۱
- مبحث سوم: بررسی «اصل تشریح» در آیات نازل، نصوص صادره و سیره معصومین علیهم‌السلام و «حقیقه‌بودن قضایای شرعی»..... ۷۳۲
- مبحث چهارم: جایگاه تشکیلات و نهادهایی چون مجمع تشخیص مصلحت نظام در استنباط احکام بر اساس مذاهب فقهی امامیه و اهل سنت..... ۷۵۱
- فصل دوم: آسیب‌ها (آسیب‌شناسی فقه و مصلحت)..... ۷۶۱**
- مبحث اول: توقف (جمود)، تقصیر و اشعری‌گری در فهم مصلحت از شریعت و در کاربرد مصلحت در استنباط..... ۷۶۲
- مبحث دوم: مصلحت‌گرایی افراطی و قدم نهادن در ورطه یوتیلیاریانیسم، ماکیاولیسم، بدعت، عرفی‌انگاری دین و در نهایت ترقیق شریعت یا حذف آن..... ۷۶۷
- مبحث سوم: نداشتن مبنا و منطقی بسامان در اخذ به مصلحت در استنباط..... ۷۷۸
- مبحث چهارم: جلب نظر به مصلحت موقت و شکلی و غفلت از مصالح بنیادین؛..... ۷۷۸
- نتایج بخش سوم..... ۷۹۱**

پیشگفتار

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و استقرار نظامی بر اساس آموزه‌ها و احکام آن در ایران از یک سو و شکست مکاتب بشری و ناکامی نظام‌های گوناگون اجتماعی در تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان از سوی دیگر، بر گستره انتظار بشر از اسلام افزوده است.

انتظار آن است که اسلام به‌عنوان دین هدایت‌فرد و اداره جامعه تبیین نظام‌های اجتماعی آن ترسیم و دیدگاه آن در مواجهه با یافته‌های علوم انسانی و مکاتب بشری، با منطقی مستدل و مستند ارائه گشته باشد. ارزش‌ها و منش‌های دینی متدینان آسیب‌شناسی و ساحت قدسی دین از پیرایه‌های موهوم و موهون، پیراسته گردد.

تحقق این امور، پژوهشی دقیق، جامع و سامان‌مند پیرامون کشف و بازآفرینی آموزه‌های اسلام و نظام‌های اجتماعی آن و همتی والا و تلاشی شایسته و روزآمد را می‌طلبد و این امر بدون تأسیس نهادهای پژوهشی و آموزشی ممحّض و کارآمد میسر نیست.

بدین منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی به‌عنوان یک نهاد علمی در قالب پنج پژوهشکده حکمت اسلامی، دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد. پژوهشکده نظام‌های اسلامی، که مشتمل بر پنج گروه اقتصاد، فقه و حقوق، سیاست، اخلاق و تربیت و مدیریت اسلامی است، به‌طور خاص با مطالعه

نظام‌های اجتماعی، هدف‌های زیر را تعقیب می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظام‌های اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در قلمرو آن؛
۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانساری به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
۴. تحقیق در باب مسائل مستحدثه به انگیزه گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛
۵. پاسخ‌گویی به شبهات مطرح در باب فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
۶. شناخت و نقد علمی مکتب‌ها و نظام‌های معارض.

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی برای تحقق اهداف فوق، پس از سالیانی تجربه شیوه جدیدی را برای تعمیق و توسعه علوم انسانی برگزید. در این شیوه هریک از گروه‌های علمی با توجه به ساختار دانش، نیازهای کشور و جوامع اسلامی حوزه‌های خاصی از دانش و یا معرفت دینی را به صورت معین و در قالب‌های علمی تعریف نموده و براساس شاخص‌هایی اولویت‌بندی می‌نمایند. اعضای هیأت علمی، پژوهشگران و دیگر همکاران علمی با برنامه‌ریزی منسجم موضوعات و محورهای آن حوزه خاص را در برنامه‌های پنج‌ساله خود طراحی و به کمک دیگر پژوهشگران به اجرای آن می‌پردازند. این برنامه با عنوان «طرح تمحض» اعضای هیأت علمی هم اکنون یک دوره پنج‌ساله را گذرانده و اینک پژوهشگاه در حال طراحی دومین برنامه پنج‌ساله خود می‌باشد. مهم‌ترین اهداف طرح تمحض، تعمیق و توسعه به همراه تنوع برونداد و پرورش افراد متخصص، مححض و سرشناس در سطح ملی و بین‌المللی است.

گروه فقه و حقوق نیز در برنامه پنج‌ساله اول با طراحی نه طرح تمحض با حدود ۸۰ موضوع و محور پژوهشی، حوزه فعالیت خود را معین نمود. یکی از

این حوزه‌های تمحض فلسفه فقه است که با نگاه بیرونی و به صورت عقلانی و انتقادی فقه و نظام حقوقی اسلام را به صورت مستقیم مورد بررسی قرار می‌دهد. طرح تمحض فلسفه فقه در قالب ۱۰ موضوع پژوهشی طراحی گردید و با اولویت‌گذاری در برنامه گروه قرار گرفت. طی سالیان گذشته موضوعات خاص فلسفه فقه حقوق به صورت کتاب و مقاله منتشر گردیده است، مهم‌ترین این آثار عبارتند از: کتاب‌های *فقه و عقل و فقه و عرف* (حجت‌الاسلام ابوالقاسم علیدوست)، *فقه و قیاس* (دکتر سید احمد میرخلیلی)، *فقه و کلام* (علی محمد حسین‌زاده)، *فلسفه فقه و حقوق خانواده* (به صورت گروهی) و ده‌ها مقاله دیگر که در منظر اندیشمندان قرار گرفته است. همچنین چندین سمینار علمی و گزارش علمی و مجموعه میزگردهای تخصصی در این حوزه برگزار شده است.

اکنون آنچه پیش روی شماست دفتر دیگری از زیر مجموعه‌های فلسفه فقه با عنوان *فقه و مصلحت* است. این پژوهش درصدد است با نگاه تطبیقی، جایگاه و کارکردهای مصلحت و شیوه تشخیص آن را بر اساس مبانی و منابع فقه اهل بیت علیهم‌السلام در نظام فقهی - حقوقی اسلام و با توجه به موضوعات و نیازهای نوپدید جست‌وجو کند. محقق توانمند این پژوهش که نقش محقق محوری حوزه تمحض فلسفه فقه در گروه فقه و حقوق را به عهده دارد، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین *ابوالقاسم علیدوست* می‌باشد. ایشان از اساتید مبرز درس عالی و خارج فقه و اصول حوزه علمیه قم، عضو هیات علمی گروه فقه و حقوق و رییس کرسی فقه هیات حمایت از کرسی‌های نظریه‌پردازی نقد و مناظره می‌باشد.

مبادی و مقدمات این پژوهش برآمده از سالیان متمادی تدریس ایشان در درس سطح و خارج حوزه بوده که سرانجام در قالب طرحنامه پژوهشی تدوین گردید و در چندین مرحله در شورای علمی گروه فقه و حقوق مورد بررسی قرار گرفت. همچنین طی دوران انجام پژوهش بخش‌های مختلف آن در قالب نشست‌های علمی با حضور اندیشمندان به بررسی گذاشته شد و

قسمت‌هایی از آن به صورت مقاله علمی در مجلات معتبر منتشر گردید. محقق ارجمند پس از اتمام پژوهش فقه و مصلحت، بخشی از آن را به عنوان یک نوآوری در گرسی‌های نظریه‌پردازی نقد و مناظره ارائه نمود و پس از چندین جلسه بررسی و مناظره، هیأت داوران آن را با درجه عالی به ثبت رساند.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی بر خود لازم می‌داند از محقق ارجمند و اعضای شورای علمی و ارزیابان پژوهش جناب حجت‌الاسلام دکتر محمود عیدانی و دکتر ناصر قربان‌نیا و دکتر محمود حکمت‌نیا و مدیر محترم گروه فقه و حقوق جناب حجت‌الاسلام علمی محمدی که با بررسی طرحنامه و نتیجه تحقیق در به ثمر نشستن آن نقش ایفا کرده‌اند تقدیر و تشکر نماید. همچنین باید از هیأت داوران گرسی نظریه‌پردازی نقد و مناظره حجج اسلام آقایان علی‌اکبر رشاد، جواد فاضل‌نکری، محسن اراکی، احمد مبلغی و ناقدان آن حجج اسلام آقایان هاشم نیازی، محمد قالیبی و عباس ظهیری تقدیر و تشکر کند. به صورت ویژه باید از جناب حجت‌الاسلام دکتر محمود عیدانی و پژوهشگاه جهانی تشکر نمود که پیش از انتشار، ترجمه این اثر ارزشمند را به زبان عربی سامان داده‌اند.

در ضمن از سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع این اثر را بر عهده دارد، تشکر می‌کنیم.

گروه فقه و حقوق

پژوهشکده نظام‌های اسلامی